

Avrasya Enerji Birliği Mümkün mü?

Ceyhun Haydarođlu, Bilecik Üniversitesi
Çağdaş Zarplı, Bilecik Üniversitesi

Abstract

Is Eurasia Energy Association Possible?

The end of the Soviet hegemony over the Eurasia region after the dissolution of Soviet Union and the terrorist attacks targeting the USA in 11 September 2001, posed a threat for energy transfer. In addition to these, the instable situation in the Middle East brings forward the search for the alternate energy sources. The interest in the energy issue was directed to Eurasia from Middle East. The integration attempts such as energy association between the countries in the Eurasia region, lead up to utilize the resources they have more productively and economic development by promoting the trade within the region. The solution seeking of the countries in Eurasia to the problems in the region and the survival attempts in the growing global competition gave cause for the necessity to make regional cooperation agreements between countries in the region. Considering the fact that the nations in the Eurasia should utilize the resources in the Eurasia in spite of the fact that the USA uses force, the local constituent of Eurasia began to respond. In this context, the object of the study is to develop a point of view for establishing Eurasia Energy Association by discussing the possibility of the integration attempts in the region in a political and economic sense. Solutions will be offered in the following steps with a situation analysis of political and economic conditions necessary for establishing a Eurasia Energy Association, obstacles to establish the desired energy association in the Eurasia region and the encouraging facts.

JEL Codes: F15, F59.

1 Giriş

Enerji, uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde para ve güç kaynağı olarak algılanmaktadır. Enerji kaynaklarının tedarik edilmesi ve hakimiyetinin sağlanması ülkelerin dış politikalarını belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Genellikle enerji üretim alanları ile enerji tüketim alanları farklı bölgelerde bulunmaktadır. Bu, beraberinde enerjiye olan talebin artma eğilimi içerisinde olması ülkelerin enerji politikalarını bu sınırlı kaynakları denetim altına alma ve enerji gelirlerinden pay kapma rekabeti içerisine sokmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası düzlemde yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başlamış ekonomik ve bölgesel çıkar çatışmaları ortaya çıkmış; Avrasya bölgesindeki zengin enerji kaynaklarının kullanımı, tedarik edilmesi ve ulaştırılması ile ilgili çıkar çatışmaları yeni dönem ile birlikte artmıştır.

Avrasya bölgesi zengin enerji kaynakları üzerinde devam eden güç mücadelesi, kaynaklar üzerinde tam hakimiyet gerçekleştirme temelinde, ülkeler arasındaki rekabetten bölgesel ve küresel aktörlerin bir araya gelerek oluşturdukları işbirliğine dayalı rekabete dönüşmüştür. Başlangıçta enerji kaynaklarının çıkarılmasından pay sahibi olunması büyük bir avantaj sağlarken günümüzde enerji kaynaklarını denetim altına alarak bu güce sahip olmak rekabet avantajı getireceğinden bu yöne doğru bir eğilim gözlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda enerji kaynaklarına sahip olabilmek için güç mücadelesi içerisine giren taraflar, bu amaca ulaşma doğrultusunda hamlelerini gerçekleştirmektedirler.

Soğuk savaş sonrası dönemde stratejik açıdan önemli bir yeri olan Avrasya bölgesinin hakimiyeti küresel aktörler için vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Küresel aktörler, Avrasya bölgesinin zengin enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara güvenli ve kendi çıkarları doğrultusunda uygun güzergahlardan ulaştırılması için çeşitli bölgesel işbirliği girişimlerinde bulunmuşlardır. Küresel aktörlerin bölgede etkin güç olma arayışları karşısında Avrasya bölge

ülkeleri tepkilerini ortaya koymaya başlamışlardır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasya'nın zengin enerji kaynaklarının kendi ulusları arasında paylaşılması gerektiği konusundaki anlayış çerçevesinde bölgesel işbirliği çabaları giderek artmıştır.

Avrasya bölgesinin zengin enerji kaynaklarına sınırsız bir şekilde sahip olmak isteyen ülkeler ve bu ülkelerin gerçekleştirdikleri bütünleşme girişimleri yeni güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın ilk bölümünde Avrasya bölgesinin petrol ve doğal gaz rezerv ve üretim miktarları, ikinci bölümde ise bölgede oluşturulan bölgesel bütünleşme girişimleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde, Avrasya bölgesinde oluşturulmaya çalışılan çeşitli bütünleşme girişimlerinin önündeki engeller ve sorunlardan bahsedilecek, Avrasya bölgesinin enerji kaynakları üzerinde bölge ülkelerinin ve küresel oyuncuların rolü tartışılacaktır. Son bölümde ise sonuç kısmı yer alacaktır.

2 Avrasya Bölgesi Enerji Kaynakları

Zengin enerji kaynaklarının varlığı, dünyanın bütün küresel güç aktörlerini enerjiye sahip olma dürtüsüyle mücadele içine almakta ve bu aktörlerin bütün ekonomik, siyasi ve askeri imkanlarını ortaya koymalarına neden olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını yeni kazanan cumhuriyetlerin enerji kaynaklarına sahip olması, buna karşın demokrasi ve ekonomi açısından zayıf olmaları, bir yandan dünya ile bütünleşme girişimleri diğer yandan enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara ulaştırma konusunda yetersiz kalmaları, küresel aktörlerin bu bölgeye ilgilerinin ve rekabetin artmasına neden olmuştur (Birsell, 2003).

Avrasya bölgesindeki ülkelerde önemli petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmasına rağmen, pazara sunumda sorun yaşamaktadırlar. Yeni bir politika arayışı, zengin enerji kaynaklarını kullanmaları doğrultusunda az gelişmişlik olgusundan çıkmalarını ve kendi aralarındaki sorunları çözebilme kabiliyetini ortaya koyan bir anlayış çerçevesinde oluşturulmasını gerektirmektedir. Bölge ülkelerinin bir bölümünde enerji üretimi ya hiç yoktur ya da kendi tüketimlerini karşılayacak boyutta değildir; bir bölümünde ise kendi üretim fazlası bulunmasına karşın bu kaynakları değerlendirebilmek ve uluslararası piyasalara ulaşımını gerçekleştirebilmek için enerji nakil hatları bulunmamaktadır (Emsen ve Karaköy, 2009).

Bağımsızlıklarını yeni kazanan Avrasya bölgesi cumhuriyetlerinin zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve bu kaynakların uluslararası piyasalara ulaştırılmasında kullanılan karayolu ve deniz yolu taşımacılığı, boru hatları ve Doğu-Batı enerji koridorunun bulunması, bölgeyi uluslararası diplomasının ilgi alanı haline getirerek, enerji kaynaklarının elde edilmesi, ulaştırılması ve kullanımı ile ilgili küresel rekabette dikkatleri bu ülkelerin üzerine toplamıştır (Özalp, 2004).

Avrasya bölgesinin petrol kaynakları değerlendirildiğinde 2009 yılı itibarıyla dünya rezervlerinin yaklaşık olarak %9,2'sini, dünya üretiminin ise %16,6'sını oluşturmaktadır. Rusya'nın, bölgede sahip olunan petrol rezerv ve üretimin sırasıyla %5,6'lık ve %12,9'luk payıyla büyük bir hakimiyeti söz konusudur. Rusya'dan sonra sırasıyla Kazakistan ve Azerbaycan takip etmektedir.

Avrasya bölgesinin doğal gaz rezervleri ve üretimi açısından değerlendirildiğinde dünya rezerv ve üretimin sırasıyla %30,6'sını ve %22,6'sını oluşturmaktadır. Bu dağılım içinde petrol rezerv ve üretiminde olduğu gibi Rusya sahip olduğu %23,7 ve %17,6'lık payıyla dünya doğal gaz rezerv ve üretimi içinde birinci sırada yer almaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla Kazakistan ve Türkmenistan takip etmektedir.

Özbekistan ve Türkmenistan önemli enerji kaynak rezervlerine sahip olmasına rağmen ihracat potansiyelleri yeterli düzeyde değildir. Bunun nedenleri olarak açık denizlere kıyısı bulunmadığından geçiş güzergahları ve bağımlılık durumları göz önüne alındığında, ürettiği enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara sunamamaları veya enerji kaynaklarını yeterli

sermaye ve teknolojik altyapının olmaması nedeniyle üretememekten kaynaklanan dışa bağımlılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bölge ülkeleri sahip oldukları enerji kaynaklarının işletilmesi, geliştirilmesi ve ulaşımının sağlanması konularında küresel güçlerle işbirliği arayışı içine girmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir (Çelik ve Kalaycı, 2000).

Fosil enerji kaynaklarında bağımlılık oranlarının gereği olarak ülkeler arasında işbirliğine gitmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Bölge ülkeleri arasında tarihsel, sosyo-kültürel ve coğrafi bağımlılık açısından birbirine benzer özellik taşıyan bu ekonomiler arasında işbirliği arayışının kendileri için hayati önem taşıyan enerji kaynaklarında gerçekleştirilmesi birbirleri ile olan ilişkilerinin gelişimine de katkıda bulunabilmektedir (Öğütçü, 2005).

3 Avrasya Bölgesinde Bütünleşme Girişimleri

Avrasya bölgesinde yaşanan sorunlara çözüm arayışları, küresel rekabet içinde ayakta kalabilme mücadeleleri, ülkelerin birbirleri arasında bölgesel işbirliği arayışlarına girmelerini ve anlaşmaların gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Kayalar, 2007).

Türkiye'nin öncülüğünde 1992 yılında gerçekleştirilen girişimlerden birini bazı Avrupa ülkeleri ile birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini de içeren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı oluşturmaktadır. Birlik, Doğu ile Batıyı ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan bir araya getiren bir coğrafyayı kapsamaktadır. Birliğin amacı, bölgede dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesiyle barış, istikrar ve refahın sağlanmasına bağlı olarak üye ülkeler arasında etkileşim ve uyumun geliştirilmesidir (Alagöz, vd., 2004).

Üye ülkeler arasında Gümrük Birliği kurulması ve bu bağlamda ortak ekonomik alan oluşturulmasını amaçlayan Avrasya Ekonomik Topluluğu, bölgesel işbirliği anlaşmaları doğrultusundaki girişimlerden en önemlisidir. Topluluk, dünya ekonomisi ve uluslararası ticaret sistemine bütünleşmeyi kolaylaştırmayı, üye ülkelerin üretim seviyelerini birbirine yakınlaştırmayı ve ortak enerji piyasası oluşturmayı da amaçlamaktadır (Dikkaya, 2009).

Orta Asya İşbirliği Örgütü başka bir bölgesel işbirliği anlaşmasıdır. Kuruluş, üye ülkeler arasında ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda işbirliğini; aynı zamanda üye ülkelerin toprak bütünlüğüne yönelik saldırılara karşı da yardımlaşmayı amaçlamaktadır. Ortak Ekonomik Alan Anlaşması bir diğer ekonomik bütünleşme girişimidir. Bu anlaşmanın amacı, üye ülkeler birbirleri arasında mal, hizmet ve sermaye hareketlerini serbestleştirmeyi ve ortak gümrük ve ticaret politikaları uygulamayı hedeflemektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede güvenlik ortamının sağlanması için Ortak Güvenlik Anlaşması imzalanarak, Orta Asya, Batı ve Kafkasya'yı da kapsayacak güvenlik sistemleri oluşturma çalışmalarına girişilmiştir.

Bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik bir başka girişim başlangıçta Şanghay Beşlisi adıyla ortaya çıkan ancak sonra yeni katılımlarla Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüşen oluşumdur. Birliğin amacı, bölge ülkeleri arasında sınır anlaşmazlıklarını çözmektir. Bölgesel istikrar ve güvenliği sağlamayı amaçlayan birliğin önemi üye ülkelerin sahip olduğu siyasi, askeri ve ekonomik kapasiteleri göz önüne alındığında ortaya çıkmaktadır. İlk etapta askeri işbirliği şeklinde ortaya çıkan oluşum, Avrasya bölgesinde önemli bir güç merkezi haline gelmiştir (Erol, 2001).

4 Avrasya Bölgesinde Bütünleşmenin Önündeki Sorunlar

Avrasya bölgesindeki ülkelerin sınırları sömürgeci devlet tarafından çerçevesi çizilmiş yapay sınırlardır. Sovyet politikasının ürünü olarak "Böl ve Yönet" anlayışına bağlı olarak Türk toplulukları bölünerek etnik cumhuriyetler oluşturulmuştur (Roy, 2000). Bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler arasındaki sınır çizgileri birbirleri arasında çatışmalara neden olacak biçimde yapay olarak çizilmiştir. Bununla birlikte sadece bölge ülkelerinin kendi arasındaki sınırlar yapay değil; aynı zamanda bölge ülkelerine komşu diğer ülkeler arasındaki sınır çizgileri de yapay şekilde oluşturulmuştur (Henze, 1992).

Avrasya bölgesi ülkeleri bir yandan giderek güçlenen Çin'in ve Rusya'nın diğer yandan bölge açısından potansiyel bir tehlike oluşturan İran'ın arasında sıkışıp kalmışlardır. Avrasya bölgesinde güvenlik problemlerinin yanı sıra bağımsızlıklarını yeni kazanmaları nedeniyle siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bölgenin iç istikrarsızlıkları, terörizm gibi potansiyel tehlikeler de bulunmaktadır (Purtaş, 2008).

Güvenlik ihtiyaçları açısından Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşması kapsamında bölge ülkeleri ile sıkı bir bütünleşme çabası içerisine girerken ABD de bölge üzerinde varlığını hissettirmektedir. Avrasya bölgesi ülkeleri hala kendi başlarına güvenliklerini sağlayacak güce ulaşamamışlardır. Bölge ülkeleri arasındaki rekabet ve sorunlar, bölgeyi güçsüz bırakarak bölge dışındaki diğer güçlü devletlerin müdahalesine zemin hazırlamaktadır (Şanlı, 2008).

Avrasya bölgesinde ekonomik işbirliği oldukça zayıf olmakla birlikte piyasa ekonomisi uygulamaları, ekonomik güç ve teknoloji düzeylerinin birbirinden farklı olması nedeniyle ülkelerin gelişmişlik düzeyinin ülkeler arasında farklı olmasını da beraberinde getirmektedir. Avrasya bölgesinde bazı ülkeler serbest bir ekonomik yapıyı benimserken, bazı ülkelerde ise devlet kontrolünün hakim olduğu bir yapının mevcut olması ülkeler arasında hem ekonomik hem de ticari açıdan bir bütünleşme girişimini zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda bölge ülkelerinin genel ekonomik yapısının enerji kaynaklarına dayalı olarak şekillendirilmesi bölgesel ticaretin gelişimini de engellemektedir. Ülkeler arasındaki siyasi problemler ise enerji kaynakları ticaretinde sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Somuncuoğlu, 2006).

Avrasya bölgesindeki ülkelerin bölgesel veya küresel aktörler ile yaptıkları stratejik anlaşmalar Avrasya birliğinin oluşumunu engelleyen en önemli engellerden birisidir. Bölge ülkelerinin birbirleri arasındaki anlaşmazlıklar bölgesel işbirliği arayışlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Aynı şekilde bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetlerin devlet yapısı ve millet anlayışlarını oluşturma çabalarına girişmesi ve uygulamış oldukları rejim yapılarının birbirinden farklı olması bütünleşmeyi zorlaştıran sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bölge ülkelerinin küresel aktörler ile mücadele amacı doğrultusunda ortak hareket etmeleri ve ortak bir takım politikalar geliştirmeleri gerekliliği, bölgede bir işbirliğinin kurulmasını zorunluluk haline getirmiştir (Kona, 2001).

Enerji kaynaklarının bölüşülmesinde etki eden ve çözümsüz bir şekilde bekleyen Hazar'ın statüsü belirsizliğini korumaktadır. Hazar'ın statüsünün deniz veya göl olarak kabul edilmesi Hazar'a kıyası bulunan beş devletin payının bölüşülmesini de etkilemektedir. Hazar'ın statüsü deniz olarak belirlendiğinde Rusya ve İran bundan büyük bir avantaj sağlarken, göl olarak belirlendiğinde ise Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'a yarar sağlamaktadır (Ünüvar, 2004).

Avrasya bölgesinin açık denizlere kıyısının bulunmaması dünya ile bütünleşme noktasında sınırlandırıcı bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte hemen hemen tüm ulaştırma yollarının Rusya üzerinden sağlanması, Rusya'yı Avrasya bölgesi ülkelerinin uluslararası piyasalara açılabilmesi için kilit öneme taşımaktadır. Rusya, enerji kaynaklarının ulaşımını sağlayan boru hatları ve kara yolu taşımacılığı sayesinde stratejik bir konuma sahiptir. Bölge ülkeleri arasında ortaya çıkan mevcut ulaştırma sorunları bölgesel bir bütünleşme arayışlarını olumsuz etkilemektedir (Yavuz, 2007).

Avrasya bölgesi enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasını engelleyen en önemli faktör alt yapının yetersiz olmasıdır. Bu bölgenin mevcut alt yapısını Sovyetler Birliği'nin kendi iç piyasasına göre yapılandırması nedeniyle hemen hemen tüm boru hatları Rusya'dan geçmektedir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde kurulan yeni devletlerin transit ülkeler ile kuracakları ilişkiler enerji piyasasının şekillenmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Laçiner, 2006).

Avrasya ülkelerinin demokratik kurum ve yapılarının altyapısı yetersizdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan siyasal anlamda bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Belli bir devlet geleneğine sahip olmayan bu ülkelerin düzgün işleyen demokratik kurum ve kuruluşlara sahip

olma özelliklerinde yetersizlikler olduğu açıkça görülmektedir. Demokratik altyapıda ortaya çıkan yetersizlikler ekonomik gelişmişliği engelleyebilmektedir (Efegil ve Musaoğlu, 2009).

5 Sonuç

Dünyada enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, hem ekonomik hem de siyasi yönden etki altında kalmaktadır. Bu nedenle zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, bir yandan sahip olduğu kaynaklar nedeniyle çeşitli siyasi oyunlarla karşı karşıya gelmekte diğer yandan sahip olduğu enerji kaynaklarını stratejik bir tehdit unsuru olarak kullanmaktadırlar.

Avrasya bölgesinin zengin enerji kaynakları Rusya, İran, Çin, ABD, AB ve diğer güçlerin bu bölge üzerinde nüfuz etme mücadelesine yol açmıştır. Rusya, sahip olduğu zengin enerji kaynakları ile birlikte Avrasya bölgesindeki ülkelerin enerji kaynaklarının taşıma yolları üzerinde bulunması nedeniyle bölge üzerinde yeni bir güç merkezi olmuştur. ABD, Avrasya bölgesindeki zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip ülkelere yaklaşması ile bir yandan Ortadoğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmak diğer yandan ise Avrasya enerji kaynakları ve boru hatları üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. AB, enerji güvenliğini sağlamak için enerji çeşitliliğini gerçekleştirmek, bunun yanında hem fosil yakıt rezervlerinin ömürlerinin sınırlı olması hem de petrole Ortadoğu'ya doğalgazda ise Rusya'ya büyük ölçüde bağımlı olması nedeniyle Avrasya bölgesinin enerji kaynaklarına yönelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler, aradan 20 yıl geçmesine, aralarında dil, din, kültür ve tarihi bağların olmasına ve aynı ortak sorunlar ile baş etmeye çalışmalarına rağmen bu bölgede hala bir bölgesel bütünleşmeden söz edilememiş olması ilginçtir. Böyle bir ayrışmanın temel faktörlerinden birisini aralarındaki siyasal ve ekonomik gelişmişlik farklılıkları oluşturmaktadır. Günümüzde bölgeler arasındaki benzerliklerden daha fazla, farklılıklar üzerinde durulmaktadır.

Bölge ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyal gelişme farklılıkları, ekonomik entegrasyonu engelleyen, ülkelerin korumacı politikalarının yanı sıra bölge ülkeleri arasındaki güvenlik sorunları da aralarında işbirliğinin kurulmasını önleyen unsurdan biridir. Bölgedeki güvenlik sorunlarını etnik milliyetçilik, organize suçlar ve toplumsal sorunlar olarak sınıflandırabiliriz. Bölge ülkeleri arasındaki bütünleşme girişimlerinin önündeki engel olan güvenlik problemlerinden başka somut olarak görülen devletler arasındaki sınır anlaşmazlıkları gelmektedir.

Avrasya ülkeleri enerji kaynaklarını tamamen çıkar ve fayda ilişkisi açısından değerlendirmekte, ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Kendi çıkarları doğrultusunda enerji kaynaklarının çıkarılmasından uluslararası piyasalara ulaştırılmasına kadarki süreçlerin hepsinde imkanlarını sonuna kadar kullanmaktadırlar. Dünyanın önemli küresel aktörleri ise kendilerine avantaj sağlayacak şekilde tüm güçlerini ortaya koymaktadırlar.

Avrasya bölgesindeki ülkelerin aralarında enerji birliği gibi çeşitli bütünleşme girişimlerini gerçekleştirmeleri, mevcut enerji kaynaklarını daha etkin kullanmalarını sağlayarak bölge içi ticaretin gelişmesine ve daha geniş piyasalar için üretimlerini arttırmalarını sağlamaya yardımcı olarak ülkelerin ekonomik gelişmişliğinin artmasına ve Avrasya birliğinin gerçekleştirilmesine önayak olacaktır.

Kaynakça

- Birsel, 2007. "Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hakimiyet", *2023 Dergisi*, **75**, s. 32.
- Emsen ve Karaköy, 2009, "Merkezi Asya Ve Kafkas Ekonomilerinde Entegrasyonun Olabilirliği: AB'deki Kömür-Çelik Topluluğu Benzeri Su Ve Enerjide İşbirliği Arayışı", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **18**, s. 195.
- Özalp, 2004. "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu",

Panorama Dergisi, **1**, s. 1.

- Çelik ve Kalaycı, 2000. “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, *Avrasya Etütleri Dergisi*, **16**, s. 121.
- Ögütçü, 2005. **Küresel Politikada Orta Asya**. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kayalar, 2007. Avrasya Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik İşbirliği, http://www.kasid.org.tr/ana.php?incmain=icerik/icerik_detay&incsol=icerik/icerik_sol&katid=8&altkatid=7&icerikid=11.
- Alagöz, vd, 2004. “Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **12**, s. 71.
- Dikkaya, 2009. **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci Ve Uluslararası Ekonomi Politik**. Beta Basım, İstanbul.
- Erol, 2001. “Avrasya’da Güç Mücadelesi: Şanghay Beşlisi”, *Stratejik Analiz*, **14**, s. 68.
- Roy, 2000. **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**. Metis Yayın, İstanbul.
- Henze, 1992. **Whither Turkestan**, Rand Paper, California.
- Purtaş, 2008. **Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası**. USAK Yayınları, Ankara.
- Şanlı, 2008. “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, **1**, s. 26.
- Somuncuoğlu, 2006 “Orta Asya Enerji Oyununda Asya Devleri” *2023 Dergisi*, **66**, s. 34.
- Kona, 2001. “Orta Asya’da Güç Mücadelesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, **133**, s. 177.
- Ünüvar, 2004. “Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı”, *Stratejik Öngörü Dergisi*, **1**, s. 12.
- Yavuz, 2007. “Avrasya’da Enerji Eksenli Bitmeyen Büyük Oyun”, *2023 Dergisi*, **75**, s. 23.
- Laçiner, 2006. “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, **1**, s. 60.
- Efegil ve Musaoğlu, 2009. **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun**. Platin Yayınları, Ankara.